

УДК 338. 439. 62

С.М. Шкарлет, д-р екон. наук, професор

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

О.П. Кавтиш, канд. екон. наук, старший викладач

А.Ю. Погребняк, аспірант

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", м. Київ, Україна

АНТИКРИЗОВІ ЗАХОДИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто стан інноваційної активності промислових підприємств, досліджено зв'язок антикризового управління підприємства з інноваційною діяльністю, проаналізовано необхідність формування інноваційної стратегії розвитку; визначено основні та пріоритетні антикризові заходи, що сприятимуть підвищенню інноваційної активності промислових підприємств.

В статье рассмотрено состояние инновационной активности промышленных предприятий, исследовано связь антикризисного управления предприятия с инновационной деятельностью, проанализировано необходимость формирования инновационной стратегии развития; определены основные и приоритетные антикризисные мероприятия, которые содействуют повышению инновационной активности промышленных предприятий.

The article deals with the condition of innovative activity of industrial enterprises. Connection of anticrisis enterprise management with the innovative activity has been investigated, major and priorial anticrisis measures promoting innovative activity of industrial enterprises have been defined.

Постановка проблеми. Одним з найбільш проблемних аспектів та вироблення дієвих засобів підвищення показників інноваційної діяльності є не лише державна політика, а й діяльність промислових підприємств національного господарства, оскільки вони виступають потужним носієм інноваційної активності: це джерело значної кількості раціоналізаторських рішень та інноваційних ідей, організаційних і маркетингових нововведень, комерціалізації та трансферту інновацій. У той же час світова фінансово-економічна криза негативно вплинула на конкурентоспроможність вітчизняних промислових підприємств, показники їх інноваційної діяльності і зумовила необхідність розробки та впровадження ефективного механізму антикризового управління.

З позицій інноваційного менеджменту управління підприємством як соціально-економічною системою певною мірою має бути завжди антикризовим і стратегічно орієнтованим. Тобто від стану інноваційного потенціалу підприємства залежить вибір тієї чи іншої стратегії розвитку підприємства, його успіх на ринку, загалом фінансово-економічні показники розвитку. У свою чергу, будь-які стратегічні заходи, що зачинаються підприємством, носять інноваційний характер і лише за умови його високої фінансової стійкості (не кризовий стан).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню причин економічного зростання та пошуку можливостей виходу підприємств з кризи присвячено дослідження багатьох учених-економістів, серед яких Е. Короткова, А. Беляєва, М. Герасимчук, М. П. Іванов, Л. О. Лігоненко, М. Пашута, Л. С. Ситник та інші.

Проблема розробки заходів щодо підвищення інноваційної активності з позиції антикризового управління підприємством досліджувалась такими вченими та практиками, як Аніскін Ю.М., Аньшин В.М., Василенко В.О., Дагаєва А.А., Дорофєєв В.Д., Левін Д.Н., Малащук Д.В., Сенаторов Д.В., Чернецов А.В., Попов Р.А., Філосова Т.Г., Биков В. А. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загального матеріалу. Огляд літературних джерел дає змогу стверджувати, що останнім часом з'являється чимало публікацій, присвячених інноваціям та інноваційній діяльності, а також аспектам антикризового

управління позицій забезпечення інноваційного розвитку, оскільки їх значення як для окремого підприємства, так і для держави загалом є беззаперечним.

Проте питання управління інноваційною діяльністю підприємств у нестабільних умовах господарювання залишається недостатньо вивченим, крім цього, існують значні розбіжності в підходах дослідників до вибору інструментарію управління інноваційною активністю підприємств в умовах кризи.

Мета статті полягає у висвітленні ролі антикризових заходів у процесі підвищення інноваційної активності промислових підприємств, дослідженні стану промислових підприємств у кризовий період та діагностиці напрямків, спрямованих на подолання кризових явищ з точки зору поліпшення інноваційного потенціалу промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. В Україні ще не склався дієвий механізм інвестування масштабних технологічних змін. Державні науково-технічні програми часто не забезпечують кінцевих результатів. Міністерства та відомства обтяжені соціальною необхідністю підтримки традиційних виробництв, не мають достатніх коштів для інноваційних трансформацій своїх галузей. Недержавні комерційні структури ще не можуть здійснювати довгострокові проекти, які б забезпечували базові технологічні зміни. Іноземні інвестиції здебільшого спрямовані на підтримку виробництв, які мають короткострокову експортну перспективу.

З початку 2010 р. в економіці держави відбуваються певні позитивні зрушення, що сприяє подоланню негативних наслідків впливу світової фінансово-економічної кризи та соціально-економічному розвитку країни. У результаті зростання ВВП у II кварталі 2010 р. прискорилось і становило 6 % у річному вимірі (4,9 % у I кварталі 2010 р.) За винятком сезонного фактора у II кварталі 2010 р. приріст ВВП становив 3,5 % (0,4 % у I кварталі 2010 р.). Однак відновлення економіки все ще має нестійкий характер, що потребує формування та реалізації в Україні політики довгострокового економічного зростання з урахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників економічного розвитку.

Динаміка діяльності промислових підприємств, що впроваджували інновації, показує, що переважно інноваційна активність останніх зосереджена у сфері механізації та автоматизації виробництва, а от освоєння нової інноваційної продукції поступово скорочується у порівнянні з 2000 роком (рис. 1). Крім того, всього частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, скоротилась з 14,8 % у 2000 р. до 11,5 % у 2010 р.

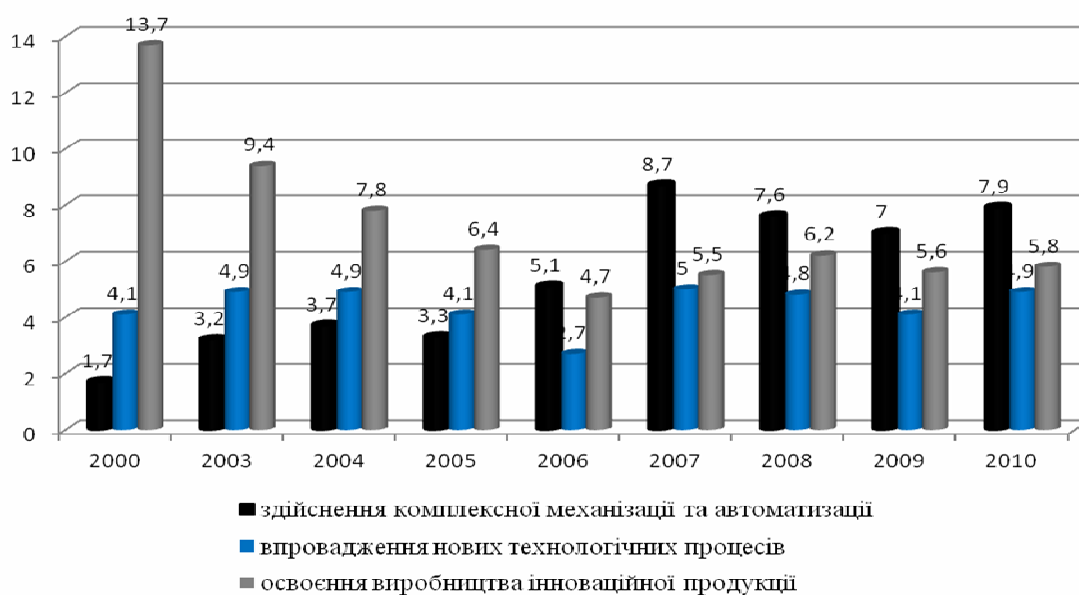

Рис. 1. Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації за видами інновацій, вибірково за роками (побудовано за даними [6])

Частка промислових підприємств, які впроваджували інновації протягом трьох останніх років, у розрізі регіонів та типів інновацій свідчить, що загалом по Україні спостерігається дуже незначна тенденція до зростання обсягів виробництва інноваційної продукції (з 2006 по 2010 рр. з 9,9 до 10,6 %), запроваджених інноваційних процесів (за аналогічний період з 9,6 до 10,6 %), впровадження інновацій (з 3,9 до 4,9 %), а реалізація маркетингових інновацій – з 3,8 до 4,0 %.

Як показує практика, недостатня інноваційна активність призводить до кризи не тільки великі підприємства в галузях з високими технологіями або можливостями до їх застосування, але й середні та малі фірми, які виступають на динамічних ринках, що й характерно для вітчизняних підприємств [3].

Вітчизняні підприємства досить часто навіть при стабільних показниках розвитку обмежуються окремими видами інноваційної активності – комп'ютеризація, автоматизація виробництва, оскільки запровадження нових продуктів, робота над НДДКР носить більш ризиковий характер. У той же час, вони не враховують, що нововведення завжди пов'язані з ризиком, проте відмова від них є ще більш ризикованою. Дуже часто необхідність оновлення продукції або технології виникає саме тоді, коли фінансові результати підприємства виглядають добре і складається помилкове враження, що підприємство ще довго може існувати в традиційному вигляді. Справа в тому, що зменшення доходу від інвестицій в існуючу традиційну технологію спочатку уявляється незначним, але якщо конкуренти здійснюють прорив у галузь нових технологій, споживачі можуть дуже швидко віддати переваги новій продукції конкурентів.

Крім того, інноваційна активність змінюється внаслідок дефіциту коштів на придбання новітніх технологій, застаріле обладнання, на якому неможливо здійснювати впровадження новітніх технологій та виробництво нових видів інноваційної продукції, брак фахівців, які б мали досвід і спеціальні навички, необхідні для впровадження інновацій на виробництві та реалізації інноваційної продукції.

Як показує теорія та підтверджує досвід, порушення платоспроможності у сучасних умовах найчастіше є наслідком неадекватності інноваційної стратегії підприємства змінам зовнішнього середовища. У результаті така продукція та технології виявляються застарілими, ринки підприємства не забезпечують прибутковості, відбувається скорочення активів, втрачається платоспроможність. Фінансові складності у цьому випадку становлять лише видиму частину великої проблеми. Варто зауважити, що часто навіть при наявності коштів, ефективність їх інвестування в інноваційну діяльність є неефективною. А це, по суті, є наслідком відсутності чітких планів щодо реалізації інвестиційно-інноваційних проєктів, їх розношеність, неврахування факторів впливу на їх результативність.

Загалом можна відзначити, що стан промислового комплексу визначається такими негативними рисами: недостатня орієнтація на виробництво продукції кінцевого споживання; домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини; застарілі технології у більшості галузей (за наявності унікальних високотехнологічних виробництв), висока матеріало- та енергоємність виробництва при майже монопольній залежності від імпорту енергоресурсів; високий ступінь зношеності основних фондів; деформована структура виробництва; не конкурентоспроможність більшої частини вітчизняної продукції через низьку якість і моральну застарілість, що поглибилась у зв'язку із встановленням світових цін на енергоносії; відсутність реальних механізмів об'єднання наявних ресурсів, їх концентрації на найбільш значних та перспективних напрямках розвитку; інноваційна політика немає чіткої спрямованості у вирішенні конкретних економічних проблем регіонів, в їх реструктуризації з врахуванням ринкових чинників; відсутність залежності між збільшенням обсягу продажу приватними компаніями і зростання фінансування здійснюваних ними досліджень і розробок.

Таким чином, можна констатувати, що сучасні кризові явища в економіці, в т. ч. і зниження інноваційної активності суб'єктів господарювання, носить системний характер. А це потребує розробки стратегії подолання кризи і побудови більш прогресивного типу розвитку підприємств, створення умов для якісних структурних змін і тривалого зростання промислового виробництва.

Інноваційна криза протікає в умовах загальної кризи, тобто в умовах принципових змін характеру виробничих відносин, змін мотивації до праці, все це посилюється соціально-економічною і політичною нестабільністю в суспільстві. Єдиний вихід із ситуації, що склалася – структурна перебудова промислового виробництва, заснована на передових технологіях із активним застосуванням антикризових заходів управління означеними процесами.

Нині галузеву структуру економіки України західні фахівці характеризують як типову для країн, що розвиваються. Основною ознакою відсталості від високорозвинених вважається висока питома вага важкої промисловості і низька питома вага сфери послуг, сучасних галузей машинобудування, приладобудування та ін. Реалізація напрямків активізації інноваційної діяльності в Україні може забезпечити підвищення рівня інноваційної активності промислових підприємств, стабілізувати прискорений процес оновлення виробництва, ефективно використовувати внутрішні і залученні зовнішні інвестиції на інноваційну діяльність.

Серед основних векторів активізації інноваційної діяльності в Україні на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки можна виділити наступні: по-перше, розробку і запровадження механізму надання пільг промисловим підприємствам, які впроваджують і реалізують інноваційну продукцію; по-друге, поширення практики надання інноваційним підприємствам середньострокових кредитів зі зниженою кредитної ставки, а також застосування ряду інших мотиваційних, підтримуючих та антикризових інструментів, що в основі повинні мати довгострокову стратегію інноваційного розвитку.

Варто також наголосити на вирішенні проблем обліку нематеріальних активів (НМА), оскільки технології та їх складові, винаходи, корисні моделі формують частину інтелектуального капіталу окремих підприємств і всього промислового комплексу держави. Інтелектуальний капітал, належно оформлений на балансі, позитивно впливає на капіталізацію підприємств промисловості та сприяє підвищенню їх інвестиційної привабливості й конкурентоспроможності на міжнародному ринку злиття і поглинань.

НМА промислового комплексу України формують вагому частину НМА економіки в цілому. Так, протягом 2006-2011 рр. максимальне значення частки НМА промислового сектора у загальній вартості НМА в економіці України. Частка НМА у галузях, що містять у своїй структурі високотехнологічні виробництва, у загальній вартості НМА в економіці протягом 2006-2011 рр. у середньому становила 9,5 % і на 31.03.2011 р. була на рівні 11,34 % (табл. 1).

Таблиця 1

Частка НМА галузей промисловості, у структурі яких містяться високотехнологічні виробництва, у загальній вартості НМА у 2006–2010 рр., %

Галузь промисловості	Роки					Станом на 31.03.2011 р.
	2006	2007	2008	2009	2010	
Хімічне виробництво, у т. ч. фармацевтика	1,40	1,71	2,40	2,26	2,67	1,90
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	1,02	1,26	0,95	0,76	0,96	0,90
Виробництво транспортних засобів та устаткування, у т. ч. виробництво літальних апаратів, включаючи космічні	0,93	3,27	2,2	19,46	7,64	11,34

Незважаючи на тенденції зростання, ставлення українських підприємств до НМА, зокрема високотехнологічних, що у своїй діяльності активніше мають використовувати

інтелектуальні розробки, здійснювати обмін науково-технічними досягненнями, стан обліку НМА є незадовільним. Саме тому, врахування на балансах підприємств НМА сприятиме їх ефективному використанню у виробничій діяльності як частини інтелектуального капіталу, що вважається важливим ресурсом створення доданої вартості промислової продукції [5, с. 163], допоможе змінити структуру виробничого капіталу і, таким чином, підвищити наукоємність виробленої продукції, що позитивно вплине на її конкурентоспроможність на внутрішньому та світовому ринках [4].

Підвищення рівня фінансування НТР можливе за рахунок використання всіх джерел інвестування інноваційного розвитку. Визначальним принципом інвестиційної політики України слід вважати принцип сполучення інвестицій з інноваціями. Досвід розвинених країн показує, що оптимальне граничне значення показника фінансування витрат науково-технічної діяльності має бути на рівні не менше ніж 2 % від ВВП. В Україні Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (ст. 34, ч. II) передбачено, що державне бюджетне фінансування НТР має бути не менше ніж 1,7 % ВВП [1, ст. 165]. При цьому обмежені інвестиційні ресурси слід зосереджувати саме на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку.

Окрім того, для створення ефективного організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності підприємств важливе значення має стратегічне планування та управління, а також стратегія управління інноваціями. Стратегія управління інноваціями сьогодні повинна розглядатися як частина загальної стратегії розвитку підприємства, тому що тільки на базі інноваційної стратегії забезпечується поступовий його розвиток [2], що, на жаль, практично не враховується вітчизняними підприємствами.

За даними опитування Л. Федулової та О. Фомової, «...напрямами реалізації стратегічних планів підприємств через механізми інноваційної політики в основному є розгляд та реалізація дрібних інноваційних пропозицій, на жаль, недостатніх для підвищення інноваційної активності підприємства; вкладення інвестицій у ремонт і заміну зношених активів та вимушених інвестицій відповідно до вимог зовнішнього середовища з техніки безпеки, екологічних вимог, соціальних програм». Як з'ясувалося, на практиці розробка інноваційної стратегії покладається на доволі різні структурні підрозділи і не завжди контролюється її виконання [7, с. 104]. А більшість стратегій носить не стільки силовий, інноваційний, ринковий характер, скільки пристосування чи копіювання. Внаслідок цього часто навіть при наявності коштів, ефективність їх інвестування в інноваційну діяльність є неефективною. А це, по суті, є наслідком відсутності чітких планів щодо реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, їх розношеність, неврахування факторів впливу на їх результативність.

Формування стратегії інноваційного розвитку на основі застосування засобів антикризового управління на рівні підприємств має виходити із застосування як заходів на рівні держави, так і на мікрорівні. Серед основних заходів макрорівня слід відзначити наступні:

- державна фінансова підтримка існуючого інноваційного потенціалу має здійснюватись шляхом залучення коштів підприємств, валютних заощаджень громадян, затвердження фінансово-кредитної політики, спрямованої на пріоритетний розвиток технологій та формування національного інвестиційного ринку;
- потрібно знижувати ставки рефінансування з подальшим їх збереженням впродовж усього терміну кредитування для інноваційної діяльності;
- повинно забезпечуватись пріоритетне інвестування виробництва прогресивних технологій, машин та обладнання для всіх секторів економіки;
- доцільно знижувати ризики на ринку інвестицій, пов'язаних з володінням акцій (наприклад, за рахунок передачі прав на розпорядження спеціалізованим компаніям);
- має відбуватись зниження податкового тиску та посилення пільгового стимулювання для інноваційної діяльності.

На мікрорівні за доцільне переходити до стратегій інноваційного розвитку за напрямками активізації, наступу, розширення ринкової ніші підприємства, виходу на зовнішні ринки на основі антикризового управління; змінювати акценти розвитку з короткострокового планування до стратегічного, застосовувати моделювання та програмування у своїй діяльності, а також формування спеціальних інноваційно-інвестиційних підрозділів для розробки, управління та контролю за реалізацією інноваційних стратегій і проектів.

Висновки та пропозиції. Ситуація в Україні характеризується кризою у сфері інноваційної діяльності, причому кризові явища проявляються як у наукових дослідженнях, так і в процесі їх втілення у виробництво. Крім того, спостерігається розбалансованість науково-технічного та виробничого прогресу. Криза інноваційної діяльності обумовлює значне зростання використання застарілих морально й фізично зношених основних виробничих фондів. Усі ці обставини визначають втрату Україною своїх конкурентних переваг, а значить відкидання країни на нижчі сходинки економічного розвитку. Причина цього, головним чином, у відсутності цілісної системи управління інноваціями, неврегульованості механізмів державної підтримки, важкому фінансовому становищі підприємств, відсутності дієвих стратегій інноваційного розвитку з урахуванням інструментів антикризового управління.

Інноваційну діяльність доцільно розглядати як провідний засіб соціально-економічного розвитку й виходу з існуючої затяжної економічної кризи. Проте для активізації інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств необхідно здійснювати широкий комплекс заходів, де основою покращення динаміки інноваційної діяльності повинно бути виявлення і застосування внутрішніх резервів компанії та механізмів державного регулювання на основі стратегії інноваційного розвитку. Тобто, базою акумулювання та оптимального розподілу ресурсів, потенційних можливостей та резервів підприємств має бути чітко розроблена стратегія інноваційного розвитку та відповідне їй програмне забезпечення на основі застосування комплексу антикризових заходів, що здатні забезпечити вирішення багатьох фінансово-господарських проблем, у т. ч. і активізації інноваційної діяльності. При цьому основу формування таких стратегій має забезпечити вдосконалення механізмів державного регулювання інновацій та промислового розвитку. Крім цього, серед пріоритетних заходів антикризового характеру стимулювання інновацій було визначено: розробку і запровадження механізму надання пільг промисловим підприємствам, що займаються інноваційною діяльністю; вдосконалення обліку нематеріальних активів шляхом їх урахування на балансах підприємств; оптимізація джерел інвестування інноваційного розвитку; поширення практики надання інноваційним підприємствам середньострокових кредитів зі знижкою кредитної ставки в довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України // Вісник Верховної Ради України. – 1992. – № 12.
2. Анискин Ю. Инновационное развитие на основе организационного потенциала компании / Ю. Анискин // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – № 7. – С. 73-83.
3. Антикризисное управление: учеб. пособ. / В. Д. Дорофеев, Д. Н. Левин, Д. В. Сенаторов и др. – Пенза: Изд-во Пензенского института экономического развития и антикризисного управления, 2006. – 209 с.
4. Розвиток промислового потенціалу України в процесі післякризового відновлення / О. В. Собкевич, А. І. Сухоруков, В. Г. Савенко та ін.; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2010. – 48 с.
5. Система економічної безпеки держави / за заг. ред. А. І. Сухорукова // Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: Стилос, 2009. – 685 с.
6. Україна у цифрах 2010: статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 252 с.
7. Федулова Л. І. Проблеми формування інноваційних стратегій корпоративних підприємств [Електронний ресурс] / Л. І. Федулова, О. А. Фомова // Український соціум. – 2009. – № 1 (28). – Режим доступу: http://www.ief.org.ua/new_1.htm.